

Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.
Серія 20. Біологія. – 2015. – випуск 6. – С. 175 - 180

УДК57(092)(477)

Кравець Н.Я., Голіней Г.М.

ІВАН ГРИГОРОВИЧ ВЕРХРАТСЬКИЙ – ВИЗНАЧНИЙ ПРИРОДОДОСЛІДНИК, ПЕДАГОГ, ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ (ДО 168 –РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)

На основі аналізу творчого здобутку І. Г. Верхратського і наукових статей про його життєвий і творчий шлях, висвітлено становлення українських патріотичних цінностей і стійкої громадянської позиції видатного вченого.

Природознавство, І.Г.Верхратський, підручники, номенклатура, термінологія, педагогіка, ентомологія.

Україна є батьківщиною багатьох визначних учених і культурних діячів, внесок яких у розвиток як світової, так і української науки і культури є вагомим. До таких науковців належить і І. Г. Верхратський, уродженець Галичини кін. ХІХ – поч. ХХ. сторіч, наукові праці, якого присвячені природознавству, а саме ентомології, мінералогії, і що особливо цікаво, стоматології. Дослідженням діяльності Івана Григоровича займалися чимало науковців, зокрема, Д. Бучко [1], Ю. Кобів [16], Л. Полюга [23], С. Ткачов [24], О. Вадзюк [2], О. Микитюк [19], В.Шендеровський [26], М. Хомляк, В Шендеровський [27], Н. Парасін [22], Н. Міщук [20], Я.Мельник [18], О. Городецька [14, 15] та інші.

Багатогранна діяльність Івана Верхратського розгорталася в часи утвердження на теренах Галичини українського національного відродження. Будучи поляком за походженням він за духом був українцем, природодослідницька, мовознавча, культурно-освітницька, журналістська і письменницька робота якого була направлена на прищеплення співгромадянам навичок мовленнєвої культури українців та поширення української мови в наукових працях.

Народився Іван Григорович Верхратський 26 квітня 1846 р. в родині священника у с. Більче-Золоте Борщівського району. У дворічному віці, після смерті батька, з матір'ю і чотирма своїми братами і сестрами переїздить до Львова, де навчається в Руській школі та Львівській академічній гімназії, захоплюється природознавством, збирає колекцію комах, робить гербарії та пише наукові замітки. Під час навчання у гімназії він залишився сиротою і змушений був самостійно здобувати вищу освіту. У 1865 р. вступає на природниче відділення філософського факультету Львівського університету, де вивчає природознавство, мовознавство і етнографію. В цей час друкує першу наукову працю, написану українським правописом: «Початки до уложення номенклатури і термінології природописної, народної і замітка о волоськім павуку» (1864) [3]. В якій наведено кілька тисяч українських назв рослин, звірів, птахів, комах та інших безхребетних, з їх німецькими відповідниками.

У 1868 р. з відзнакою закінчує Львівський університет. Проте, не отримавши стипендії для навчання за кордоном, змушений розпочати педагогічну діяльність. Іван Григорович протягом 8 років (1868-1871 рр.) вчителював у м. Дрогобичі, де навчав

Івана Франка математики, природознавства та української мови.

У спогадах Івана Івана Франка читаємо: «незвичайними розривками в житті дрогобицьких гімназистів були природничі екскурсії, які І. Верхратський, що «з замилюванням займався ентомологією, мав великі та дуже гарно виконані збірки хрущів та мотилів і надто займався також збиранням матеріалів до пізнання народного язика та його діалектів» [25].

Потім були школи м. Львова (1871-1908 рр.), Станіславова (1879), Ряшева (Жешув, Польща; 1891), а з 1892 до 1908 року. викладає в академічній гімназії Львова, а ж до виходу на пенсію.

Попри вчителювання І. Г. Верхратський не залишав своє захоплення наукою. Під час літніх канікул, коли подорожує Віднем, Будапештом,

Парижем, Венецією, Цюрихом, Трієстом проводить наукові дослідження в музеях, ботанічних садах, наукових інститутах, а в Кракові при Ягелонському університеті, відвідує природничі курси за спеціальністю зоологія, під керівництвом Максиміліана Новицького. У 1878 р. проводив дослідження мови та діалектів на Київщині, Житомирщині, Одещині, Херсонщині.

Окрім педагогічної роботи І. Г. Верхратський займається науковою та громадсько-просвітницькою діяльністю. Так, у 1878 р. його було обрано членом філологічної комісії Краківської Академії Наук, у 1895р. членом Орнітологічного товариства у Відні.

Активна громадянська позиція Івана Верхратського щодо популяризації української мови в наукових колах була оцінена належним чином. У 1899р. його обрано дійсним членом Наукового Товариства Шевченка (НТШ), першим головою математично-природописно-лікарської секції та редактором збірника наукових праць товариства, а в 1905 р. – почесним членом товариства. Завдяки діяльності Івана Григоровича уже в перших томах «Записок НТШ» опубліковані праці українською мовою з ботаніки, фізики, хімії, медицини, написані І. Верхратським, І. Горбачевським, І. Пулюєм, О. Черняхівським. Завдяки зусиллям І. Верхратського щодо поширення української мови в цих галузях наук, постало питання про визнання її як науково інформативної. Також він активно працював у громадсько-просвітницьких товариствах: «Просвіта», «Руське педагогічне товариство». Будучи їх активним членом він доклав чимало зусиль для розвитку саме українського шкільництва. Адже в кінці ХІХ - на початку ХХ сторіччя заняття у школах Галичини проводилися виключно німецькою та польською мовами. Верхратський був першим науковцем, який переклав підручники з німецької та польської мов: «Ботаніка» [9], «Мінералогія» [12] для нижчих класів середніх шкіл, згодом уклав підручник зі стоматології [10]. Вчений є одноосібним автором підручників «Зоологія для нижчих класів шкіл середніх» [11] та ілюстрованої «Ботаніки» [13]. Планував опублікувати ілюстровану «Мінералогію» та «Зоологію» для вищих класів середніх шкіл, але через брак коштів та політичну заангажованість нового керівництва НТШ зробити це йому не вдалося. Підручники І. Верхратського з авторськими правками та доповненнями перевидавалися кілька разів поспіль.

Аналізуючи зміст підручників, сучасні науковці відзначають оригінальність викладеного матеріалу, доступність подання значного обсягу наукової інформації, ілюстрованої великою кількістю рисунків, що допомагає активізувати пізнавальну діяльність учнів. Цінність матеріалу викладеного в підручниках, полягає в тому, що інформація про регіональну флору і фауну базується на природних об'єктах, знайомих учням із застосуванням дедуктивного методу навчання та носить динамічний характер, що стимулює пізнавальний інтерес і допомагає легкому засвоєнню навчального матеріалу [27]. Незаперечна цінність підручників І. Г. Верхратського в тому, що вони

сприяють формуванню любові учнів до рідного краю та почуття єдності з живою природою.

І.Г. Верхратського вважають найкращим фахівцем з термінологічних питань в усіх природничих науках. Ним було видано збірку з 5 наукових праць, а саме: «Початки до уложення номенклатури и терминологии природописної, народної і замітки о волоськім павуку» [3], «Початки до уложення номенклатури и терминологии природописної, народної і замітки»[4,5,6,7]².

Значна частина запропонованих Верхратським назв з ботаніки та зоології є фундаментом для сучасної наукової термінології. Найбільшу цінність складають назви безхребетних тварин, особливо комах, котрі були об'єктом наукових досліджень науковця.

Іван Верхратський був визнаним ентомологом і натуралістом, дослідником лускокрилих. Сформовані І. Г. Верхратським колекції, що нараховували близько 10000 екземплярів комах ще за життя, автора поповнили експозицію музею НТШ імені Дідушинських у м. Львові (сьогодні Державний Природознавчий музей Національної Академії наук України у м. Львові). В своїх експедиціях він відвідав багато міст і містечок, охопивши майже всю територію Східної Галичини. Окрім колекціонування комах та рослин Іван Верхратський записував спостереження про них і виклав їх у своїх працях, зокрема таких як «Przyczynek do krajowej fauny motylej»[29], «Dodatek do fauny motylej»[30], «Motyle większe Stanisławowa i okolicy»[31].

Праця «Przyczynek do krajowej fauny motylej» [29] була написана після перебування Івана Григоровича на Поділлі в Більчі Чортківському, Познанці та Зарубинцях Тернопільських з 27.07. по 20.08. 1869р. В цій роботі наведено список 269 видів з 21 родин лускокрилих, серед яких найчисельніше представлені родини Noctuidae – 54 та Geometridae – 44, Tortricidae – 28, Crambidae – 20 видів. Для окремих видів автор наводить місця відловів, дати та вказує власні фенологічні спостереження за видами, наприклад *Argus Damon s.v.*, *Prosmixis queralla*. Ця праця є одним з найповніших каталогів лускокрилих кін. XIX ст. на території Поділля (Західного Поділля за сучасним фізико-географічним районуванням).

У праці «Dodatek do fauny motylej» [30] наведено 47 видів метеликів, які належать до 16 родів. Збір матеріалу проводився в травні і червні, біля м. Дрогобича, околиць м. Львова, у містах Львові, Більчі та Бережанах Тернопільських. В цій праці окрім місць збору, біотопів, наведено фенологічні спостереження не лише за імаго, а й за гусенями деяких лускокрилих, наприклад, *Notodonta Ziczac L.* (гусінь було знайдено в червні, а 20 липня – імаго, для цього виду встановлено розвиток двох генерацій).

В статті «Motyle większe Stanisławowa i okolicy»[31], він наводить 623 види, які належать до двох груп *Rhopalocera* та *Heterocera* ряду *Lepidoptera*. За його даними, група *Rhopalocera* налічує 8 родин, до яких належать 102 види комах, а *Heterocera* – 521 вид з 21 родини. Для кожного виду наведено місця відловів по всій території східної Галичини, що давало найбільш повну інформацію про географічне поширення досліджуваної групи комах. Автор, наводить фенологічні дані, вказує кількість генерацій, біотопічні, та трофічні зв'язки окремих видів комах. Ці дані є важливими як для тогочасних досліджень, так і для сьогодення і послужили фундаментом для подальших сучасних, ентомологічних екологічних, філогенетичних, природоохоронних досліджень комах регіону.

Аналізуючи праці Верхратського відомий представник славістики XIX ст. Франко Міклошич писав: «Початок номенклатури термінологічної - це цінне збагачення малоруської лексикографії, найбільш повне зібрання народних назв для явищ рослинного і тваринного світу»[26].

Праці Івана Григоровича Верхратського в галузі ентомології були важливим

етапом в історії дослідження комах Галичини, в цілому, та Поділля, зокрема. Його колекції комах з музею НТШ імені Дідушинських і досі не тільки не втрачають актуальності, а й спонукають молодих науковців до вивчення артропод.

Іван Григорович був неймовірно працелюбною людиною і до кінця життя продовжував наукову роботу. Помер 29 листопада 1919 р. на 73 році життя у м. Львові, де і був похований на Личаківському кладовищі. Він був видатним природознавцем флори і фауни, ентомологом, колекціонером. Український вчений, який заклав основи природознавчої української наукової термінології. Видатний вчитель-педагог, підручники якого перевидавалися кілька разів. Публіцист, мовознавець, філолог, громадський діяч головною метою, якого було національне виховання та навчання дітей рідною мовою. Його постать займає чільне місце в історії української науки, як природознавчої, педагогічної, так і філологічної.

Використана література:

1. Бучко Д.Г. Іван Верхратський – філолог і природознавець // Національна наукова конференція, присвячена 150 –річчю від дня народження видатного українського вченого – природодослідника Івана Верхратського // Матеріали конференції (Тернопіль, 22-23 квітня 1996 р.) / Бучко Д.Г. ; Наукове товариство ім. Тараса Шевченка, Комісія ВР України з питань екополітики, Тернопільський державний педагогічний інститут та ін.. – Тернопіль : ТДПІ, 1996. – С. 5-6.
2. Вадзюк О. Видатні природодослідники - члени НТШ // Біологія і хімія в школі. — 1998. — № 3. — С. 53.
3. Верхратський І. Початки до уложення номенклатури и терминологии природописной народной і замітка о волоськім павуку / І.Верхратський .– Л. : Накладом М. Димета, 1864. – Т. 1.– 18с.
4. Верхратський І. Початки до уложення номенклатури и терминологии природописной народной./ І. Верхратський – Л. : Накладом М. Димета, 1867. – Т. 2. – 40с.
5. Верхратський І. Початки до уложення номенклатури и терминологии природописной народной. / І. Верхратський – Л. : Накладом М. Димета, 1869. – Т. 3. – 23с.
6. Верхратський І. Початки до уложення номенклатури и терминологии природописной народной. / І. Верхратський – Л. : Накладом М. Димета, 1872а. – Т. 4. – 23с.
7. Верхратський І. Початки до уложення номенклатури и терминологии природописной народной. / І. Верхратський – Л. : Накладом М. Димета, 1872б. – Т. 5. – 40с.
8. Верхратський І. Початки до уложення номенклатури и терминологии природописной народной. / І. Верхратський – Л. : Накладом М. Димета, 1879.– Т. 6.– 24с.
9. Верхратський І. Ботаніка на вищі класи шкіл середніх : після підручника Осипа Ростафінського / зладив Іван Верхратський. – Львів : З печатні Наукового товариства імені Шевченка під управою К. Беднарського 2-видання, 1896. – 150с.
10. Верхратський І. Начерк стоматології / написав Іван Верхратський. – Львів : З печатні Наукового Товариства імени Шевченка, 1897. – 203с.
11. Верхратський І. Зоологія на низші класи шкіл середних / написав Іван Верхратський. – Львов : З печатні Наукового товариства імени Шевченка, 1899. – 160с.
12. Верхратський І. Виразня мінеральогічна / написав Іван Верхратський. – Львів, 1909 2-ге вид. – 63с.

13. Верхратський І. Ботаніка на низші кляси середніх шкіл / по другому виданню основно опрацював і впорядкував Іван Сметанський / Іван Верхратський. – Львів, 1922 2-ге вид. – 199с.
14. Городецька О. Формування науково-педагогічного світогляду Івана Верхрацького в контексті розвитку науки і освіти в Галичині (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) / Оксана Городецька // Рідна школа. – 2010. – №12 (грудень). – С. 49-53.
15. Городецька О.В. Науково-педагогічна діяльність Івана Верхратського (1846-1919) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. педагогічних наук : спец. 13.00.01 “загальна педагогіка та історія педагогіки” / О. В. Городецька – К., 2011. – 21 с.
16. Кобів Ю. Й. Творці українського природознавства Іван Верхратський та Микола Мельник // Аксіоми для нащадків: Українські імена у світовій науці. – Львів : Меморіал, 1992. - С.495-511.
17. Курляк І. Зміст і методика викладання природничих наук у перших українських гімназіях // Шлях освіти. — 1997. — № 1. — С. 48 —51. С. 49:
18. Мельник Я. Із гімназійних (і не тільки) літ Івана Франка: дещо про його «Злобні видумки» на Івана Верхратського / Ярослава Мельник // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2010. – № 51. – С.166–176.
19. Микитюк О. «А для мене найдорожчі кургани України» [Текст] : [творчість Івана Верхратського] / Оксана Микитюк // Дивослово. – 2003. – №12.– С. 55-57.
20. Міщук Н. Науково-методична діяльність Івана Верхрацького / Наталія Міщук // Наукові записки. Серія : Біологія. – 2008. – № 31. – С. 83–85.
21. Панцьо С. Іван Верхрацький «Я русин есмь» / С. Панцьо, Н. Парасин // Тернопілля'96. Регіональний річник. Кн.2. – Тернопіль, Збруч, 1996. – С.95-100.
22. Парасин Н. Верхратський Іван Григорович (псевд. – Любарт Горовський, Любарт Співомир, Лосун, Петро Правдолюб, Подоляк, Іван Щипавка; 26.04.1846, с. Більче, нині Більче-Золоте Борщів. району – 29.11.1919, м. Львів) – педагог, мовознавець, природознавець // ТЕС. – Тернопіль, 2004. – Т. 1. А –Й. – С. 252–253
23. Полюга Л. Іван Верхратський в епістолярію Івана Франка // Матеріали конференції (Тернопіль, 22-23 квітня 1996 р.) / Полюга Л. ; Наукове товариство ім. Тараса Шевченка, Комісія ВР України з питань екополітики, Тернопільський державний педагогічний інститут та ін.. – Тернопіль : ТДПІ, 1996. – С. 9-10.
24. Ткачов С., Ханас В. Верхратський Іван (26.04.1846 –29.11.1919)– укр. природознавець, діалектолог, поет, перекладач / Ткачов С., Ханас В. // В 250 імен на карті Тернопілля: Польсько-укр. культ. взаємини. – Тернопіль. –1996. – С. 14.
25. Франко І. Збірник творів: у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наукова думка , 1983.– Т.39. – С.52
26. Франко І. Збірник творів: у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наукова думка , 1984.– Т.41.– С.101-161
27. Хомляк М., Шендеровський В. Іван Верхратський (1846–1919) –природознавець, філолог, педагог, письменник / М.Хомляк, В.Шендеровський // Визначні постаті Тернопілля: Біогр. зб. – К. – 2003. – С. 34 –35
28. Шендеровський В. У цих іменах – слава України [Текст] : Балінський Б.І. , Верхратський І. Г., Голобуцький В.О., Герета І.П. / Василь Шендеровський // Дивосвіт – 2013. – №1. – С. 5-7
29. Werchratski J. Przyczynek do krajowej fauny motylej / Jan Werchratski // Spraw. Kom. fiziogr. – 1869. –Т. 4. – S. 50–55
30. Werchratski J. Dodaker do fauny motylej / Jan Werchratski // Spraw. Kom. fiziogr. – 1870. –Т. 4. – S. 263–264.
31. Werchratski J. Moyle większe Stanisławowa i okolicy / Jan Werchratski // Spraw. Kom. fiziogr. – 1893. –Т. 28. – S. 167– 266.

Н.Я. Кравец, Г.М. Голиней

**ИВАН ГРИГОРЬЕВИЧ ВЕРХРАТСКИЙ - ВЫДАЮЩИЙСЯ
ЕСТЕСТВОИСПЫТАТЕЛЬ, ПЕДАГОГ, ФИЛОЛОГ, ОБЩЕСТВЕННЫЙ
ДЕЯТЕЛЬ (К 168 ЛЕТИЮ СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ)**

На основании анализа творческого наследия Ивана Григорьевича Верхратского и научных статей о нем рассмотрены жизненный и творческий путь, исследовано становление украинских патриотических ценностей и устойчивой гражданской позиции выдающегося ученого.

N.Ya. Kravets, H.M. Holiney

**IVAN HRYHOROVYCH VERHATSKY IS A FAMOUS NATURAL SCIENTIST,
TEACHER, PHILOLOGIST AND SOCIAL ACTIVIST (BY THE 168 TH
ANNIVERSARY)**

On the bases of analysis of masterpieces by Ivan Verhatsky and scientific articles about him his life and career was studied. It was also investigated the formation of Ukrainian patriotic values and sustainable civic position of the prominent scientist.

Надійшла 20.03.2014 р.